

NADERE TYPERING
TE BESCHERMEN
WAARDEN

In het gehele als beschermd dorpsgezicht aan te wijzen gebied is de historisch-ruimtelijke structuur, dat wil zeggen het historische patroon van straten, dijken, waterlopen en open ruimten in samenhang met de schaal van de bebouwing, zoals die in het voorgaande globaal is geschetst, van belang. In enkele onderdelen van het gebied beperkt zich het beschermingsbelang tot deze algemene waarden, zoals in de tot winkelcentrum getransformeerde bebouwingszone op de dijk (Westdijk-Zandpad) in Middelharnis en de groene open ruimten in de periferie van de oude kernen.

In het grootste deel van het te beschermen gebied is het historische karakter in veel hogere mate bewaard gebleven. Hier zijn ook de profilering en inrichting van de openbare ruimte, de verkavelings- en bebouwingsstructuur en veelal tevens de vormgeving van de bebouwing van betekenis.

Kenmerkend voor de ruimtelijke opbouw is de aaneengesloten wijze van bouwen in vrij strakke rooilijnen direct aan de straat, waarbij erven en tuinen duidelijk van de openbare ruimte zijn afgeschermd. Alleen langs de buitenranden van de kernen, onder andere aan de achterwegen, komen plaatselijk verspringingen en hiaten in het rooilijnenbeloop voor. De verkaveling is overwegend haaks op de openbare ruimte gericht maar vertoont overigens grote variaties in diepte, breedte en bebouwingspercentage. Aan de Voorstraten is de verkaveling in het algemeen veel ruimer en dieper dan elders en ook aan de achterwegen is dat plaatselijk het geval bij agrarische percelen. Zeer fijnmazig daarentegen is de verkaveling op de oude zeedijk, voor zover nog intact, en in Sommeldijk ook aan straten als de Dubbele Ring en de Kerkstraat. De kavelbreedte varieert navenant van minder dan 6 tot meer dan 12 meter. De indruk bestaat, dat deze in het algemeen te herleiden valt tot een oorspronkelijke gemiddelde breedte van 2 roeden, dat wil zeggen ca. 6 meter. Afwijkingen kunnen daarbij gedeeltelijk verklaard worden uit het verschil tussen de in Middelharnis gehanteerde Putse roede en de in Sommeldijk gangbare Schouwse (Zeeuwse) roede, die respectievelijk minder en meer dan 3 meter bedragen.

Ook de hoogte van de bebouwing vertoont grote variaties, zowel in het aantal verdiepingen als in verdiepingshoogte. De grootste bouwhoogte van gemiddeld 2 etages treft men aan aan de Voorstraten in beide kernen en in Middelharnis ook rond de haven. Drie bouwlagen komen slechts sporadisch voor en dan meestal alleen aan de straatzijde. Een uitzondering vormt het grote voor-malige logement op de hoek van de Westdijk en de Kaai in Sommeldijk.

Overigens heeft het merendeel van de bebouwing één etage onder de kap maar die kap is veelal zo hoog en steil, dat zich daarin al naar gelang de breedte van het pand één of meer volwaardige verdiepingen kunnen bevinden. In het algemeen varieert de dakhelling van ca. 60 graden bij de oudste panden (16de t/m 18de eeuw) tot ca. 45 graden bij de latere bebouwing maar zelden minder. Hoewel de nokken overwegend haaks op de straat zijn gericht komen in verschillende straten ook relatief veel langskappen voor. Dat is onder meer het geval bij veel bijgebouwen aan de achterwegen en bij diverse van de agrarische bedrijfsgebouwen in de periferie van de dorpskernen.

De bebouwing aan de oude zeedijk onderscheidt zich hiervan in die zin, dat deze aan de teen van de dijk een verdieping meer telt dan aan de kruin, waar meestal sprake is van één bouwlaag onder de (hoge) kap. In Middelharnis manifesteert zich dit het duidelijkst in de zeer smalle bebouwingsstrook tussen de Westdijk en de Nieuwstraat.

De indeling en inrichting van het dwarsprofiel is van de meeste straten eenvoudig en niet van bijzondere betekenis. De voornaamste waarde is gelegen in de betrekkelijk strakke belijning van de in het profiel herkenbare gebruikszones, zoals rijweg, goten en trottoirs. Hier en daar ontbreekt zelfs dat onderscheid. Kenmerkend en waardevol zijn daarentegen de indeling en detaillering van de dwarsprofielen van de Voorstraten in beide kernen en in iets mindere mate die van de Ring en Enkele Ring in Sommeldijk en rond de haven in Middelharnis. Het dwarsprofiel over de Voorstraten wordt gekenmerkt door een indeling in zeven stroken, bestaande uit een centrale rijweg, geflankeerd door brede rabatstroken met daarin bomenrijen en lantaarns, gevolgd door molgoten, publieke voetgangersstroken en tenslotte particuliere stoepenzones direct langs de gevelwanden. Het openbare gebied is daarbij bestraat met klinkers, die ter onderscheiding van de gebruikszones in onderling verschillende patronen zijn gelegd. De particuliere stoepenzones zijn vrijwel geheel in natuursteen (hardsteen) uitgevoerd en het privé-karakter ervan wordt benadrukt door vele stoeppalen, smeedijzeren hek- en kettingwerken en voorts door onderlinge niveauverschillen. In sterk vereenvoudigde vorm vindt men een dergelijke inrichting aan de Ring en Enkele Ring te Sommeldijk en rond de haven in Middelharnis. Gebakken klinkers vormen het gangbare bestratingmateriaal. Rond de havens komt hier en daar natuursteenbestrating voor. In beide kernen zijn ook van belang de dwarsprofielen van de oude zeedijk en de havens. De dijk speelt in het ruimtelijk beeld door zijn hoogte, bebouwingswijze en tussen beide kernen zeer rechthoekige beloop een dominante rol. Vooral de ontmoetingspunten met de Voorstraten, Kaaien en benedendijkse parallelstraten zijn van bijzondere ruimtelijk-visuele waarde voor het dorpsgezicht omdat van daar de weerslag van de historisch-ruimtelijke ontwikkeling van beide kernen op zichzelf en in hun samenhang optimaal wordt ervaren. In de dwarsprofielen van de havens is van betekenis de verhouding tussen de breedte van het water en de kaden, de hoogte van de gemetselde kademuren en in Middelharnis ook de omringende bebouwing en voorts de inrichting van de kaden zelf. Het hoogteverschil tussen de dijk en de buitendijkste havengebieden is duidelijk geringer dan tussen de dijk en het binnendijkse gebied. De Voorstraten en Kaaien lopen glooiend op naar de kruin van de dijk; de parallelstraten lopen op hun beurt glooiend op naar de Voorstraten. Verder geven voornamelijk trappen toegang tot de dijk. Vooral in Middelharnis zijn deze op boeiende wijze opgenomen in de bebouwingsstroken aan de Westdijk. In Sommeldijk heeft de verbreding van de West Krakeelstraat ten koste van de zuidelijke dijkbebouwing afbreuk gedaan aan de ruimtelijke relatie tussen de overige dijkbebouwing en de Voorstraat. Des te belangrijker zijn hier de restanten van de bebouwing tussen Oostdijk en Oost Krakeelstraat als koppeling tussen beide. Van gelijk belang zijn de restanten van de zuidelijke bebouwingsstrook aan de Oostdijk te Middelharnis.

In een groot deel van het te beschermen dorpsgezicht is ook de vormgeving en detaillering van de bebouwing van betekenis voor het historische karakter ervan. De bijgevoegde historisch-ruimtelijke waarderingsskaart geeft daar een globale indicatie van.

Het bebouwingsbeeld wordt gekenmerkt door een boeiende afwisseling van bijna alle mogelijke geveltypen, waarbij in de ene straat het ene type enigszins kan overheersen, in een andere straat een ander, zonder dat het totaalbeeld duidelijk door een bepaald type wordt gedomineerd.

Lijstgevels, topgevels, trapgevels en hier en daar een klok- of tuitgevel komen door elkaar voor. Bij de grote patriciërshuizen aan de Voorstraten overheersen lijstgevels van 19de-eeuws karakter enigszins, in de Sommelsdijkse Kerkstraat trapgevels uit de 17de eeuw, aan de kerkringen topgevels uit diverse perioden en aan sommige achterstraten de eenvoudige langsgevels van bijgebouwen en landbouwschuren.

Bovendien doen zich grote variaties in breedte en hoogte voor. De gevels zijn afwisselend in schoon metselwerk opgetrokken of gepleisterd en geschilderd. Een hier voor de latere 19de eeuw vrij kenmerkend geveltype is dat van de ingezwenkte lijstgevel. Zowel de smalle als de bredere gevels zijn geleed in traveeën met verticaal geplaatste vensters. Het aantal traveeën varieert met de perceelbreedte van twee tot vier, een enkele keer vijf. Bij de lagere trap-, top- en ingezwenkte lijstgevels verspringen de traveeën gewoonlijk per etage in verband met de helling van de kap. Met de van beneden naar boven afnemende verdiepingshoogte neemt ook de hoogte van de vensters af. Kozijnen, ramen en deuren zijn in hout uitgevoerd en geschilderd. De daken zijn gedekt met overwegend rode gebakken pannen. Zadeldaken komen verreweg het meest voor, afgewisseld door schilddaken en bij zeer brede panden omlappende schild- of zadeldaken met aan de straatzijde een dakschild evenwijdig aan de strat. Functionele aspecten manifesteren zich in het dorpsbeeld onder andere in de sobere bakstenen pakhuisgevels in de omgeving van de haven van Middelharnis en in de diverse grote landbouwschuren met hun karakteristieke zwart geteerde gepotdekselde houten wanden, die het beeld van sommige achterwegen zo sterk bepalen, vooral in Sommelsdijk.

De historische waarde van de bebouwing is groot, getuige het niet onaanzienlijke aantal beschermde monumenten, dat in Middelharnis 56 bedraagt en in Sommelsdijk 83. Wel zijn deze monumenten hoofdzakelijk geconcentreerd in de oudste kernen, dat wil zeggen de Voorstraten, in Sommelsdijk de kerkring, die veel monumentaler is dan die van Middelharnis, en rond de haven in Middelharnis, waar het omgekeerde het geval is. Daarnaast zijn er tal van panden, die, hoewel niet wettelijk beschermd, niettemin van grote historische waarde zijn te achten voor het te beschermen dorpsgezicht. In beide kernen komen enkele gebouwen voor, die in het ruimtelijk beeld uitgesproken domineren. In Middelharnis zijn dat de hervormde kerk en het raadhuis. De kerk is een laat-gotische kruiskerk (tweede helft van de 15de eeuw), die omstreeks 1500 is vergroot door toevoeging van een noorderzijbeuk aan het voordien eenbeukige schip.

De met die van Nieuwe Tonge verwante maar veel hogere toren werd in 1811 van zijn uivormige spits beroofd terwille van de installatie van een zogenaamde optische telegraaf. De kerk zelf brandde in 1904 en 1948 uit en werd beide malen in de oude vorm hersteld. De toren is in de jaren 1977-1978 gerestaureerd. Het raadhuis is zowel door zijn situering als architectuur van een voor polderdorpen als Middelharnis ongewone allure. Gewoonlijk onderscheiden rechthuizen en sedert 1813 raadhuisen zich in dergelijke dorpen nauwelijks van de overige herenhuizen. Het gebouw werd in 1639 in vroeg klassicistische stijl opgetrokken in zandsteen en baksteen naar ontwerp van de bekende bouwmeester Arent van 's-Gravesande. De uitvoering berustte bij zijn broer Pieter Noorwits en Pieter Aryensz. 't Hooft. Een poort in het bordes met zijn dubbele trapopgang geeft via een in baksteen overwelfde gang toegang tot het erachter gelegen kerkhof. Het gebouw benadrukt in sterke mate het monumentale karakter van de Voorstraat. In Sommeldijk domineert de Hervormde kerk zowel in het ruimtelijk beeld van de kerkring als de Voorstraat, die hier via het Marktveld tot aan de noordgevel is doorgetrokken. Het is een alleszins merkwaardig en boeiend bouwwerk, waarvan de huidige vorm tot stand is gekomen na een tweetal branden in 1632 en 1799, na elk waarvan het ingrijpende wijzigingen onderging. Oorspronkelijk was het een laat-gotische driebeukige kruiskerk met een vieringtoren op de kruising van schip en transepten. In 1632 brandde de kerk uit, waarna bij de herbouw (ook in driebeukige vorm) de huidige toren tegen de westgevel werd opgetrokken. Kennelijk diende de toren van Middelharnis daarbij als voorbeeld, de vormgeving is nog gotisch, maar men paste hier in tegenstelling tot Middelharnis een rode baksteen toe. In 1799 brandden kerk en toren wederom af maar door de economische malaise van de Franse Tijd duurde het geruime tijd tot men tot herbouw kwam en deze herbouw had bovendien een ietwat provisorisch karakter. De driebeukige indeling van het schip maakte plaats voor één overspannend tongewelf onder een gemeenschappelijke kap en de transepten werden plat afgedekt, terwijl het koor nimmer werd herbouwd. De noordgevel van dit koor echter vormde tevens de achtergevel van de bebouwing aan de Kerkstraat en bleef om die reden staan. De koorruimte werd bij het kerkhof gevoegd en valt daarin door zijn duidelijk hogere ligging op. Een bijzonder element is hier de ingang van de grafkelder van het geslacht Van Aersen, de vroegere ambachtsheren van Sommeldijk, die zich onder het koor bevond. De toren werd van een nieuwe buitenbeklamping voorzien en bleef zonder spits. De beklamping van de toren bleek in 1978 zo slecht, dat een ingrijpende restauratie nodig was. De restauratie van de kerk zelf, direct daarna, was minder ingrijpend. Aan de Voorstraat valt in het bijzonder in het oog de hoge laat 16de-eeuwse topgevel van het zogenaamde Dordtse type van het pand nr. 31. Andere opvallende gebouwen zijn de korenmolen en het masale voormalige 18de-eeuwse logement op de Westdijk. Een opvallend homogeen gevelbeeld van laat 19de-eeuwse snit vertoont de Nieuwstraat met haar dubbele rij vrijwel identieke ingezwenkte lijstgevels.

RECHTSGEVOLG
BESCHERMING

Ter effectuering van de bescherming van het aan te wijzen dorpsgezicht moet ingevolge artikel 37, achtste lid, van de Wet op de Ruimtelijke Ordening een bestemmingsplan worden ontwikkeld. (Het ligt inmiddels in de bedoeling, deze verplichting in de Monumentenwet zelf op te nemen). De toelichting op de aanwijzing als beschermd dorpsgezicht kan daarbij wat het beschermingsbelang betreft als uitgangspunt dienen. Doel van de aanwijzing is, de karakteristieke, met de historische ontwikkeling samenhangende, structuur en ruimtelijke kwaliteit van het gebied te onderkennen als een zwaarwegend belang bij de verdere ontwikkeling van het gebied.

De aanwijzing beoogt op die wijze een basis te geven voor een ruimtelijke ontwikkeling, die inspeelt op de aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruik maakt en daarop voortbouwt.